

*Мирошниченко Н. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ОСОБА ПОХИЛОГО ВІКУ ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Анотація. У статті розглядаються актуальні питання кримінальної відповідальності осіб похилого віку. Окрема увага приділяється питанням осудності осіб похилого віку. Обґрунтовується необхідність законодавчої регламентації особливостей кримінальної відповідальності осіб похилого віку. Виокремлюються особливості призначення покарання цієї категорії осіб.

Ключові слова: геронтологія, деменція, неосудність, осудність, покарання, похилий вік, суб'єкт злочину.

Постановка проблеми. Усесвітні демографічні дані вказують на старіння населення в усьому світі. Так, ООН прогнозує, що кількість осіб похилого віку до 2025 р. збільшиться в 5 разів і перевищить 1 мільярд осіб у світі. Україна не є винятком. Фахівці геронтології зазначають, що з 1950 р. до сьогодні кількість людей 60 років і старше в Україні збільшилася вдвічі, а до 2050 р. їхня кількість потроїться. З огляду на зазначене правова політика країни повинна бути направлена на захист цієї категорії осіб, оскільки такі особи є більш незахищеними. Проте негативні соціальні та економічні явища останніх років є фактором зростання злочинності серед осіб похилого віку. Так, згідно зі статистичними даними Міністерства внутрішніх справ України, у 2002 р. частка зареєстрованих злочинів, що вчинені особами похилого віку, становила 2,33%, у 2007 р. – 2,63%, у 2009 р. – 2,67%, у 2011 р. – 2,68% [1]. Отже, зазначене свідчить про особливу актуальність дослідження причин та умов злочинності осіб похилого віку, а також розробки ефективних заходів запобігання такій злочинності. Варто погодитись із думкою Р.І. Михеєва, який зазначав, що злочинність осіб похилого віку, а також старечого віку є самостійним об'єктом дослідження як кримінального права, так і кримінології, а також кримінально-виконавчого права [2, с. 17].

Зазначена проблема на сьогодні є недостатньо вивченою у вітчизняній кримінально-правовій науці. Значна увага в доктрині приділяється кримінологічним характеристикам геронтологічної злочинності, а також проблемним питанням боротьби злочинності щодо осіб похилого віку, а кримінально-правові питання залишається поза увагою.

Окремі аспекти злочинності осіб похилого віку висвітлювалися в наукових дослідженнях таких учених: Ю.М. Антоняна, Л.В. Борових, Р.І. Михеєва, В.Г. Павлова, Б.В. Станкова, О.Д. Ситковської. Проте більше уваги цій проблемі приділялось науковцями дореволюційного періоду, а саме: М.Н. Гернетом, М.Ф. Заменгофом, А.Ф. Кистяковским, Н.А. Неклюдовим, Н.С. Таганцевим, Й.Я. Фойницьким та іншими.

Мета статті – проаналізувати вітчизняне й зарубіжне кримінальне законодавство, а також наукові думки; запропонувати пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства в частині кримінальної відповідальності осіб похилого віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед варто встановити, яка категорія осіб належить до похилого віку.

У літературі немає єдиної думки щодо визначення вікових меж похилого віку. Згідно з новою віковою класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я, похилий вік вважається від 60 до 75 років, 75–90 років – це старечий вік, а після 90 – це довгожителі [3, с. 8].

Схожу думку висловлюють В.Ф. Моргун і Н.Ю. Ткачевий, які до першої групи зараховують осіб від 50 до 75 років, а дві інших групи збігаються із попередньою класифікацією [4, с. 63].

О.В. Борсукова пропонує доповнити Кримінальний кодекс (далі – КК) РФ і дати визначення особи похилого віку в примітці до ст. 61 КК РФ, указавши на осіб, які досягли 70-річного віку [5, с. 14].

У більшості західних державах вік від 45–59 років вважається середнім, до осіб похилого віку зараховують осіб у віці від 60 до 74 років, вік від 75 до 90 років вважається старечий, особи старші за 90 років належать до довгожителів.

Отже, прийнято виокремлювати кілька вікових груп осіб старшого покоління, кожна із груп має своє термінологічне визначення. На нашу думку, у кримінально-правовому значенні достатньо виділяти тільки одну групу, зокрема особи похилого віку, до якої входять особи від 60 років і старші. Потрібно погодитись із Ю.М. Антоняном, який стверджував, що градація віку літніх осіб не повинна бути єдиною для всіх наукових дисциплін, необхідно враховувати різноманітність їхніх дослідницьких завдань [6, с. 67].

У чинному КК України термін «особа похилого віку» вживається в п. 6 ст. 67, де мова йде про вчинення злочину щодо осіб похилого віку. Проте чинний КК України не надає тлумачення цього терміна. У науково-практичних коментарях до КК України цей термін ототожнюють із поняттям пенсійний вік [7, с. 256]. Тобто, у цьому випадку йдеться про вчинення злочину щодо осіб пенсійного віку.

У кримінально-правовому значенні на особливу увагу заслуговує пенсійний вік. Відповідно до КК України, до осіб пенсійного віку не застосовуються деякі види покарань, а саме: виправні роботи, громадські роботи, а також особам, які досягли 65 років, не призначається довічне позбавлення волі. Ні пенсійне, ні кримінальне законодавство не надає тлумачення терміна «пенсійний вік», а лише в окремих законах установлені вікові межі. Найбільш повне визначення надає О.П. Коваль, який зазначає, що пенсійний вік – це вік громадянина, установлений державою, після досягнення якого він може претендувати на отримання пенсії [8, с. 4].

Отже, крім обмеження застосування деяких видів покарань, чинний КК України не встановлює особливостей кримінальної відповідальності осіб похилого віку.

Проте на практиці іноді виникає питання про можливість притягнення похилих осіб до кримінальної відповідальності, оскільки в цієї категорії осіб старіють нервові тканини мозку, унаслідок чого настають зміни в психіці, що може призвести до

втрата можливості усвідомлювати свої дії і здатності орієнтуватися в конкретній обстановці в момент скоєння злочину. Особи літнього віку відрізняються дратівливістю, невмінням об'єктивно оцінити обстановку, що характеризує ситуативний характер більшості їхніх протиправних діянь. Тобто, літні особи не завжди здатні усвідомлювати й (або) керувати своїми діями внаслідок вікових змін в організмі. І постає закономірне питання: чи підлягають такі особи кримінальної відповідальності?

Чинне законодавство не дає чіткої відповіді на це питання. На сьогодні воно вирішується через питання осудності-неосудності. Якщо на підставі висновку експерта буде встановлено, що особа похилого віку не здатна була усвідомлювати свої дії внаслідок психічних відхилень, у такому випадку виключається осудність і на підставі ст. 19 КК України такі особи не підлягають кримінальній відповідальності.

У зв'язку з цим у кримінально-правовій теорії виникають певні дискусії щодо правових наслідків установа старечих деменцій у осіб похилого віку.

Деменція (лат. Dementia) – придбане недоумство, стійке зниження пізнавальної діяльності з утратою тією або іншою мірою раніше засвоєних знань і практичних навиків і скрутністю або неможливістю придбання нових. Для них характерні порушення короткочасної й довготривалої пам'яті, глибоке порушення інтелектуальної діяльності, особливі зміни в характері.

У медичній літературі панує думка, що деменція – це різновид слабоумства, який набувається з досягненням похилого віку. Отже, якщо особа похилого віку внаслідок деменцій, які є виявом слабоумства чи психічного захворювання, не здатна усвідомлювати свої дії чи керувати ними під час учинення злочину, такі особи не можуть підлягати кримінальній відповідальності, оскільки наявний медичний (деменції) і юридичний критерії неосудності.

Деякі зарубіжні країни прямо встановлюють правові наслідки вчинення злочину особою з деменціями. Так, згідно зі ст. 33 КК Естонії, особа вважається неосудною, якщо вона під час учинення діяння не могла усвідомлювати недопустимість своїх дій і керувати ними через душевну хворобу; тимчасовий тяжкий психічний розлад; олігофренію; деменцію [9, с. 198]. Законодавець чітко визнав деменцію, незалежно від виду та ступеня тяжкості, як медичний критерій неосудності.

Проте в медицині панує думка, що в багатьох випадках нездатність похилої особи усвідомлювати свої дії не пов'язана з психічними захворюваннями й розладами. Наприклад, Ю.Д. Криворучко вказує на те, що «зниження інтелектуально-мнестичних здібностей, які поєднується зі змінами в емоційній і вольовій сферах», має в пізньому віці такий характер, що встановлення органічного ураження головного мозку не дає змоги ставити питання про наявність медичного критерію неосудності. Л.А. Яхимов, досліджуючи проблему інтелектуально-вольової несхоронності осіб старечого віку, які вчиняють суспільно небезпечні діяння, причинами називає виникнення в більшості випадків атеросклеротичної деменції, яку не можна розглядати як психічне захворювання в загальноприйнятому сенсі [10]. І постає питання: як вирішувати питання про кримінальну відповідальність осіб похилого віку, які під час учинення злочину не були здатні повною мірою усвідомлювати свої вчинки внаслідок вікових змін, не пов'язаних із психічними розладами та захворюваннями.

Відповідно до чинного КК України, зазначені особи визнаються осудними й підлягають кримінальній відповідальності на загальних підставах. Доцільно зазначити, що в деякі істо-

ричні періоди вітчизняне законодавство встановлювало особливості відповідальності осіб похилого віку. Так, наприклад, Уложення о покараннях, передбачало таке положення: «Не ставиться у вину – злочини та проступки, учиненні особами, які втратили розумові здібності від дряхлості або старості».

Деякі зарубіжні країни й сьогодні встановлюють наслідки вчинення злочину особою похилого віку, яка через вікові особливості не може усвідомлювати свої дії. Так, ст. 3 глави 3 КК Фінляндії передбачає, що особа, яка під час учинення діяння була психічно хворою або розумово неповноцінною внаслідок старості чи іншої схожої причини чи перебувала в стані тимчасового психічного розладу, визнається неосудною. Як бачимо, для визнання особи неосудною потрібно встановити тільки наявність медичного критерію. Законодавець не дає визначення розумової неповноцінності, тому причини виникнення такого стану не впливають на визнання особи неосудною, ця неповноцінність може виникнути як унаслідок захворювань, у тому числі й психічних, так і не пов'язаних із хворобливим станом вікових змін. Згідно із законодавством Фінляндії, особа визнається неосудною незалежно від того, чи могла вона усвідомлювати свої дії під час учинення суспільно небезпечного діяння, достатньо встановити наявність одного з відхилень, передбачених у ст. 3 КК Фінляндії.

У кримінально-правовій літературі часто висловлюється позиція про неможливість визнання суб'єктом злочину особу похилого віку, яка внаслідок вікових змін не може усвідомлювати свої дії. Наприклад, О.Д. Сітковська пропонує в кримінальному законодавстві закріпити норму про неможливість притягнення до кримінальної відповідальності осіб похилого віку, які внаслідок фізіологічного одряхління, не пов'язаного із психічним розладом, не усвідомлювали свої дії під час учинення злочину [11, с. 124].

Цікаву думку висловлює А.А. Байбарін із цього приводу. Він пропонує на законодавчому рівні встановити правові наслідки наявності в літньої особи (особи, яка досягла 65 років) деформацій психіки, викликаних віковими змінами незворотного характеру, не пов'язаними із психічним розладом, при цьому наслідки диференціювати залежно від ступеня тяжкості злочину. Осіб, які вчинили тяжкий та особливо тяжкий злочини, автор пропонує направляти до спеціальних соціальних установ, а осіб, котрі вчинили злочин невеликої й середньої тяжкості, не притягувати до кримінальної відповідальності [12].

На нашу думку, зазначену категорію осіб необхідно визнавати осудними, але в цьому випадку мова йде про вікову осудність осіб похилого віку. Тобто, це такий стан, який знаходиться між осудністю й неосудністю. Ці висновки обґрунтовуються таким:

- оскільки йдеться про неможливість повною мірою усвідомлювати свої дії чи керувати ними, не можна говорити про повну осудність;
- не можна таких осіб визнавати неосудними, тому що відсутній медичний критерій, оскільки відхилення є виявом вікових особливостей або захворювань, які не є психічними;
- не може йти мова про обмежену осудність, так як також відсутній медичний критерій, немає наявності психічних розладів;
- оскільки нездатність повною мірою усвідомлювати свої дії пов'язана з віковими змінами, пропонується вживати термін «вікова осудність».

У зв'язку із зазначеним пропонуємо на законодавчому рівні передбачити поняття й наслідки вікової осудності такого змісту: «Вікова осудність – це нездатність особи похилого віку повною мірою усвідомлювати свої дії чи керувати ними під час

учинення суспільно небезпечного діяння. Такі особи підлягають кримінальній відповідальності, але такий стан суд обов'язково повинен урахувати як пом'якшувальну обставину».

Крім того, на нашу думку, учинення особою похилого віку злочину є обставиною, що пом'якшує покарання. Тому пропонуємо п. 3 ч.1 ст. 66 КК України викласти в такій редакції: «... вчинення злочину неповнолітнім або особою похилого віку». Крім того, необхідно прямо в КК України надати тлумачення терміна «особа похилого віку» й зазначити, що це особи, які досягли 60 років.

Висновки. Питання кримінальної відповідальності осіб похилого віку залишаються поза увагою законодавця та науковців. Найбільш складним питанням цієї проблеми є встановлення осудності таких осіб. Поряд із неосудністю, обмеженою осудністю пропонуємо закріпити поняття й наслідки вікової осудності осіб похилого віку. Крім того, є необхідність доповнення переліку пом'якшувальних обставин, зокрема вчинення злочину похилою особою.

Література:

1. Самойлова О.М. Щодо визначення поняття геронтологічної злочинності / О.М. Самойлова // Право і Безпека. – 2012. – № 2. – С. 125–129. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pib_2012_2_29.pdf.
2. Михеев Р.И. Уголовная ответственность лиц с психофизическими особенностями и психогенетическими аномалиями : [учебное пособие] / Р.И. Михеев. – Хабаровск : Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1989. – 96 с.
3. Фролькис В.В. Долголетие: действительное и возможное / В.В. Фролькис. – К. : Наукова думка, 1989. – 248 с.
4. Моргун В.Ф. Проблема периодизации развития личности в психологии / В.Ф. Моргун, Н.Ю. Ткачева. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – 84 с.
5. Барсукова О.В. Старческая преступность и преступления против лиц пожилого возраста: Криминологические и уголовно-правовые проблемы : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О.В. Барсукова ; Дальневост. гос. ун-т. – Владивосток, 2003. – 28 с.
6. Антонян Ю.М. Преступность пожилых людей / Ю.М. Антонян // Советское государство и право. – 1991. – № 11. – С. 67–73.
7. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки та ін. – 5-те вид. – Х. : Право, 2013. – 376 с.

8. Коваль О.П. Пенсійний вік: іноземний досвід та вітчизняні реалії : [аналіт. доп.] / О.П. Коваль. – К. : НІСД, 2013. – 37 с.
9. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз з проблемами гармонізації : [монографія] / М.І. Хавронюк. – К. : Юристконсульт, 2006. – 1048 с.
10. Байбарин А.А. Уголовно-правовая дифференциация возраста : [монография] / А.А. Байбарин. – М. : Высшая школа, 2009. – 252 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.news/kniga-rossii-pravo-ugolovnoe/ugolovno-pravovaya-differentsiatsiya-vozrasta.html>.
11. Ситковская О.Д. Психология уголовной ответственности / О.Д. Ситковская. – М. : Норма, 1998. – 285 с.
12. Байбарин А.А. О необходимости законодательной регламентации пожилого возраста субъекта преступления / А.А. Байбарин // Бизнес в законе. – 2008. – № 2. – Электронный ресурс. – Режим доступу : [/cyberleninka.ru/article/n/o-neobходимosti-zakonodatelnouy-reglamentatsii-pozhilogo-vozrasta-subekta-prestupleniya](http://cyberleninka.ru/article/n/o-neobходимosti-zakonodatelnouy-reglamentatsii-pozhilogo-vozrasta-subekta-prestupleniya).

Мирошниченко Н. М. Пожилые лица как субъекты уголовного правонарушения

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы уголовной ответственности лиц пожилого возраста. Особое внимание уделяется вопросам вменяемости лиц пожилого возраста. Обосновывается необходимость законодательной регламентации особенностей уголовной ответственности лиц пожилого возраста. Выделяются особенности назначения наказания данной категории лиц.

Ключевые слова: геронтология, деменция, вменяемость, невменяемость, наказание, пожилой возраст, субъект преступления.

Myroshnychenko N. The elderly, as the subject of a criminal offense

Summary. Topical issues of criminal liability of the elderly are considered in this article. Particular attention is paid to the sanity of the elderly. The need for legislative regulation peculiarities of criminal liability of the elderly is grounded. Features sentencing this category of persons are allocated.

Key words: gerontology, dementia, insanity, sanity, punishment, old age, the perpetrator.